

УДК

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСВІДУ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Костікова Н. В., методист Центру туристсько-краєзнавчої творчості
учнівської молоді м. Мелітополя.

Коваленко І. І., керівник гуртків Центру туристсько-краєзнавчої творчості
учнівської молоді м. Мелітополя.

У даній статті громадянське та патріотичне виховання особистості розглядається як найбільш актуальна проблема сучасності. Розкривається практичний аспект проблеми громадянськості і патріотизму шляхом освітлення особистого досвіду громадянсько-патріотичного виховання в позашкільному навчальному закладі. На прикладі роботи історико-краєзнавчого гуртка автори показують, що громадянсько-патріотичне виховання учнівської молоді повинно будуватися на конкретній історичній основі з активним використанням краєзнавчого матеріалу та ґрунтуючись на особистому досвіді учасників виховного процесу.

В данной статье гражданское и патриотическое воспитание личности рассматривается как наиболее актуальная проблема современности. Раскрывается практический аспект проблемы гражданственности и патриотизма путем освещения личного опыта гражданско—патриотического воспитания во внешкольном учебном учреждении. На примере работы историко-краеведческого кружка авторы показывают, что гражданско-патриотическое воспитание ученической молодежи должно строиться на конкретной исторической основе с активным использованием краеведческого материала и основываясь на личном опыте участников воспитательного процесса.

In this article the civic and patriotic upbringing of the personality is viewed as the most urgent problem of the present day. The practical aspect of the problem of citizenship and patriotism is disclosed through highlighting the personal experience of civil-patriotic upbringing at extracurricular educational establishment. The authors demonstrate that civil-patriotic upbringing of pupils and students should be based on real historical basis with increased use of the regional material and on personal experience of the teaching process participants in a Local History Circle as an example.

Ключові слова: громадянськість, патріотизм, виховання.

Постановка проблеми. Становлення цивільного суспільства і правової держави в нашій країні багато в чому залежить від рівня громадянської освіти і патріотичного виховання. Сьогодні докорінно змінюються стосунки громадянина з державою і суспільством. Він дістав великі можливості реалізувати себе як самостійну особистість в різних сферах життя, і в той же час зросла відповідальність за свою долю і долю інших людей.

У цих умовах необхідно здійснювати виховання принципово нового, демократичного типу особистості, здібної до інновацій, до управління власним життям і діяльністю, справами суспільства, готовою розраховувати на власні сили, власною працею забезпечувати свою матеріальну незалежність. У формування такої цивільної особистості, що поєднує в собі розвинену етичну, правову і політичну культуру, відчутний вклад повинна внести не лише сучасна школа, але й позашкільні заклади.

Серед основних завдань позашкільної освіти, визначених Законом України «Про позашкільну освіту» (стаття 8), виділяють: виховання громадянина України; виховання в учнів, вихованців і слухачів пошани до Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, відчуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії; виховання в учнів, вихованців і слухачів патріотизму, любові до України, пошани до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу, а також інших націй та народів [2].

Таким чином, проблема цивільного і патріотичного виховання актуальна, своєчасна і сучасна. У її рішенні велика роль історичного краєзнавства, оскільки всілякі форми, методи, прийоми громадянсько-патріотичного виховання в умовах позашкільної роботи дозволяють залучити дитину до пошукової, дослідницької, аналітичної діяльності, виховати особистість, яка вчиться у душі активної творчої праці, розвивати духовність людини, формувати її громадянськість.

В умовах розвитку країни позашкільна освіта є тією ланкою, яка пов'язує позашкільні учбові заклади із загальноосвітніми учбовими закладами,

забезпечує потреби суспільства у визначенні національно-культурних орієнтирів освіти і створює передумови переходу до нової якості виховання. Ми вважаємо, що заняття з історичного краєзнавства в рамках позашкільного освітнього процесу формують національно свідомого громадянина, здатного до активної творчої діяльності, сприяють розвитку у вихованців національних світоглядних позицій і патріотизму.

Для досягнення бажаного результату в діяльності позашкільних закладів мають бути сформовані нові підходи до громадянсько-патріотичного виховання дітей і підлітків на основі переосмислення його теоретико-методологічних основ і практичної діяльності. Важливими його компонентами є глибоке пізнання історичного минулого рідного народу, опанування національними цінностями, досягненнями в національно-культурному і суспільному житті. Головним, на наш погляд, є чітке розуміння педагогом позашкільного закладу точок дотику і відмінностей між поняттями «громадянське» і «патріотичне» виховання.

Громадянське виховання – це соціально-педагогічний процес, який сприяє формуванню в особистості відчуття свободи, громадської і людської гідності, активної життєвої позиції та мотивації до участі в суспільній діяльності, в економічному житті суспільства [8]. Для України, яка є поліетнічною державою, громадянське виховання відіграє особливо важливу роль, тому що воно покликане сприяти формуванню соборності України, яка є серцевиною української національної ідеї .

Державний устрій не дає людині ні любові, ні доброти, ні відчуття відповідальності, ні благородства. Це з величезними труднощами і частково прищеплюється вихованням дитини і людини, особи, заснованим на усвідомленні того, що головне завдання України як цивілізованої держави - це захист особистих, соціальних, професійних інтересів кожної молодої людини, її прав і свобод [7].

Таким чином, в поняття «громадянське виховання» входить комплекс таких етичних якостей і рис характеру як громадянська відповідальність і

мужність, готовність працювати на благо Вітчизни і захищати її, укріплювати її міжнародний авторитет, знати і любити рідну мову і рідну історію, поважати культуру, звичаї і національні традиції, ідентифікувати себе зі своєю країною [3, с. 10-11].

Патріотичне виховання можна розглядати як процес формування в особистості відчуттів, якостей, стосунків, змістом яких є любов до Батьківщини, відданість їй, гордість за її героїчне минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси країни [5, с. 26]. Патріотизм передбачає як позитивне творіння добра своєму народові, так і терпимість до людей інших національностей, що проживають на території нашої держави. Відомий український учений М. Грушевський відзначав: "Україна не тільки для українського народу, а для всіх, хто живе на Україні, а живя, любить ее, а любя, хочет работать на благо края и его населения..."[4, с. 154].

Патріотизм, як і громадянськість, характеризується усвідомленою законопокірністю і відданістю Батьківщині, прихильністю до збереження і зміцнення культурної спадщини, національних цінностей, міжнаціональних і міжособових стосунків.

У сучасному світі громадянськість і патріотизм – ключові характеристики відношення людини і держави. Вони володіють певною схожістю, але в той же час патріотизм і громадянськість - два різних за своєю природою феномена. Основною відмінністю громадянськості від патріотизму є те, що громадянськість – це політично-правовий стан, що передбачає наявність прав, свобод і обов'язків, закріплених в нормах права, а патріотизм - найчастіше визначається як відчуття. Схожість патріотизму і громадянськості полягає в наступному: громадянськість і патріотизм - цінності, для яких характерні позитивне відношення до своєї країни і бажання бути їй корисним, а також наявність відчуття відповідальності перед своєю країною, народом, рідними і близькими [8].

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз філософської, історичної, соціологічної та психолого-педагогічної літератури показує, що проблема

виховання патріотизму і громадянськості є однією з важливих проблем життєдіяльності суспільства, держави, особи впродовж всієї історії людства. В окремі періоди історії патріотизм був щитом в боротьбі за незалежність народів, головним гаслом в руках політиків, які прагнуть розв'язувати загарбницькі війни, силою, здатною запобігти вмиранню етносу і забезпечити його процвітання. Цим пояснюється незмінний інтерес учених, політиків і простих громадян даній проблемі. Формуванню патріотичної свідомості, відродженню традицій патріотизму присвячені праці відомих українських учених, діячів, літераторів, ідеологів і організаторів національно-визвольної боротьби українського народу: Б. Антоненка-Давидовича, М. Грушевського, Л.Старицької-Черняхівської, І. Дзюби, М. Зерова, В. Стуса, М. Міхновського, І. Франко, П. Чубинського та багатьох інших [7].

Досить змістовним є визначення патріотизму академіком І.Дзюбою: «... так называем любовь к своей Отчизне, своей земле, с которой нас связывают тысячи впечатлений и воспоминаний, порой неосознанных; интимное ощущение характера своего народа, ценность, которую мы чувствуем и признаем его историей, судьбой, обычаями; волнение чувствуем при звуках родного языка и песни, наконец, глубокую и широкую сферу осознанных обязанностей в отношении своего народа, его культуры, судьбы, его будущего. При этом мы понимаем такие же чувства и осознание представителей других народов, и ищем солидарности с ними в своей равноправной принадлежности к общечеловеческой семье» [1, с. 56].

Над проблемою громадянськості міркували у всі часи. Багато учених намагалися дати їй визначення, зрозуміти її витоки і суть. Серед сучасних учених, які розробляли соціологічний аспект вивчення інституту громадянськості, слід назвати А. Айвозяна, З. Т. Голенкову, В. Т. Шапко, Ю. Р. Вишневського, Н. В. Олухова, В. В. Маленкова, С. П. Парамонову, М. С. Кагана та інших [6]. Провідні учені-педагоги Ш. І. Амонашвілі, Н. Д. Крупська, А. С. Макаренко, К. Д. Ушинський також приділяли місце в своїх роботах та ідеях проблемі виховання громадянськості. Ще Аристотель

писав: «Кожен громадянин повинен в міру можливості направляти свої прагнення до того, щоб бути в змозі володарювати над своєю власною державою» [9].

Мета статті. Аналіз багатьох робіт, статей, публікацій з проблеми громадянського та патріотичного виховання дозволив нам зробити висновок, що велика їхня частина несе теоретичні аспекти розгляду і вирішення вказаної проблеми. Проте ми вважаємо, що патріотизм і громадянськість носять діяльний характер. Тому і громадянсько-патріотичне виховання здійснюється в процесі організації всілякої пізнавальної і практичної діяльності. Лише особистий приклад самодостатності, успішності, співчуття, відчуття солідарності і активної життєвої позиції учня можуть бути підставою виховання гідного громадянина гідного суспільства.

Лише цікаві яскраві заняття, активна участь вихованців може дати потрібний результат – особу, яка ідентифікує себе як громадянина України, переживає про долю своєї малої і великої Батьківщини, свого міста, всієї країни.

Виходячи з вищесказаного, основною метою написання даної статті стало розкриття практичного аспекту проблеми громадянськості і патріотизму шляхом висвітлення особистого досвіду громадянсько-патріотичного виховання в позашкільному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Одним з напрямів роботи Мелітопольського центру туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді (ЦТКТУМ) є історичне краєзнавство. Вихованці гуртка істориків-краєзнавців разом з керівником (Коваленко І. І.) неодноразово здійснюють пошукову, дослідницьку, аналітичну діяльність, що дозволяє стати основою формування у них любові до рідного краю, пошани до подвигу минулих поколінь, як передумов виховання громадянськості і патріотичної позиції в суспільстві.

У 2010 році історико-краєзнавчий гурток ЦТКТУМ почав естафету пам'яті. Того року вихованці почали досліджувати військові поховання часів війни на території Мелітопольського району і натрапили в мережі Інтернет на

прохання мешканця Маріуполя Миколи Авджи допомогти встановити місце поховання його діда Даглі Георгія Івановича, який загинув у нашому краї восени 1943 року.

Зі списків безповоротних втрат, які розміщені на російському сайті «ОБД-Меморіал» стало відомо, що боєць 1177-го полку 347-ї стрілецької дивізії Даглі Георгій Іванович був убитий неподалік від села Іоганесруе і похований у братській могилі разом з іншими своїми однополчанами. Однак, на пам'ятнику в селі Долинському Мелітопольського району (так тепер називається Іоганесруе) його прізвища серед інших загиблих не було. Порівняння сучасного списку з братської могили і того, який був складений у 1943 році дало дивний результат: частина прізвищ бійців 1177-го полку була нанесена на меморіальні плити, а частина – ні. Це вказувало на те, що у повоєнний час припустилися помилки з прізвищами. Вихованці нашого гуртка взялися її виправити і почали переписку з Центральним Архівом Міністерства Оборони Російської Федерації. Листування тривало майже рік і нарешті дало позитивний результат – у списки на братській могилі було додано шість прізвищ, у тому числі і Даглі.

Але справа тим не завершилася. Повна перевірка усіх прізвищ з меморіальних дощок цього села через банк даних «Меморіалу», яку гуртківці проводили протягом 2013-2014рр., показала, що у списки помилково попали 21 чоловік. У 1943 році бої навколо Мелітополя тривали майже цілий місяць. В районі сіл Долинське, Ромашки, Удачне проходила одна з ліній німецької оборони. Навіть після того, як місто було визволене 23 жовтня 1943 року, німецький опір ще не був повністю подоланий. Для того, щоб збити ворога з укріплених позицій радянське командування перекинуло у смугу дій 51-ї армії 19-й танковий корпус. Перед ним ставилася задача проломити оборону противника і здійснити глибокий рейд його тилами. Ця операція і почалася 24 жовтня 1943 року біля вищезгаданих трьох сіл. У короткій історичній довідці, яка зберігається у паспорті на братську могилу села Долинське зазначено, що у боях за село загинуло 52 радянські воїни, за Ромашки 39 воїнів, за Удачне – 17. У 1974 році рештки всіх загиблих були перенесені у меморіал села Долинське.

Насправді тоді було вбито значно більше бійців. Наші гуртківці виявили і передрукували з сайту «ОБД-Меморіал» наступну кількість полеглих по військовим частинам:

1. 48 бійців 221-ї армійської штрафної роти біля села Удачне (23.10.1943р.);
2. 24 бійця 346-ї Дебальцевської дивізії в селі Удачне (24-25.10.1943р.);
3. 17 офіцерів-танкістів і 30 сержантів та рядових 19-го танкового корпусу біля с. Ромашки (24-25.10.1943р.);
4. 17 сержантів і рядових стрілецьких полків 19-го танкового корпусу біля сіл Ромашки та Долинське (24-25.10.1943р.);
5. 24 сержанта та рядових 221-ї стрілецької дивізії біля с. Ромашки (25.10.1943р.);
6. 1 козак 10-ї кавалерійської дивізії (помер від ран у селі Долинське);
7. 9 офіцерів 257-ї стрілецької дивізії в селі Долинське (23, 24, 25.10.1943р.);
8. 44 сержанти і рядові 257-ї стрілецької дивізії;
9. 2 рядових 216-ї стрілецької дивізії, село Долинське;
10. 42 рядових 347-ї стрілецької дивізії, село Долинське.

Всього – 258 чоловік.

Далеко не всі їх імена потрапили на меморіальні плити у Долинському. Та й віднайдені у «Меморіалі», найвірогідніше, не всі списки. На те вказує хоча б той факт, що серед убитих бійців 347-ї дивізії нема жодного офіцера. Щось не дуже віриться в те, що солдати йшли у бій без своїх командирів чи що ніхто з тих командирів не поклав голову на полі бою. Оскільки списки на рядових і офіцерів зазвичай складались нарізно, то можна припустити, що офіцерський список поки що просто не знайдено.

Через голову Долинської ради ветеранів Мовчан Тамару Петрівну гуртківці передали передруковані списки до місцевої сільради. Тепер слово за ними. Чи відправлять вони запит у Центральний архів Міністерства Оборони Російської Федерації більш ніж на 100 воїнів, імена котрих так і не попали до

списків на могилі у Долинському? Та чи дадуть відповідь російські архівісти? Хто знає...

У 2013 році наш гурток історичного краєзнавства намагався знайти пояснення численним помилкам на меморіальних дошках братських могил у селі Полянівка Мелітопольського району, що їх припустилися у післявоєнний час упорядники цих військових поховань.

Гурток провів дві експедиції до цього села. Поруч з сільським цвинтарем виявлені дві братські могили. У першій, як свідчить, історична довідка з паспорту на пам'ятник, поховані бійці 19-го танкового корпусу, які загинули при визволенні Полянівки у жовтні 1943 року. Однак, такий запис викликав сумніви, адже колишній начальник штабу корпусу М.С. Шавров, який у 1977 році описав дії цього з'єднання, Полянівку (Ейгенфельд) не згадував. Відновлена за його спогадами схема боїв показує, що танковий корпус пройшов праворуч від села. Ворог мав сам піти з Полянівки, аби уникнути оточення, а та лінія окопів, яку мешканці спостерігали на захід від села ще у 70 роки ХХ століття, ймовірно була пов'язана з оборонними боями 1941 року.

Перевірка імен похованих через електронний банк даних сайту «ОБД-Меморіал» дала такі результати.

Алексавич Фая, Лукашов Петро Іванович і Шлейя Тимофій Йосипович служили у 248-ій стрілецькій дивізії, померли від ран у 277 окремому медсанбаті і дійсно були поховані у Ейгенфельді (Полянівці). Та 248 дивізія до складу 19-го корпусу не входила.

Шмалій Михайло, політрук 182-го запасного стрілецького полку, був убитий у вересні 1941 року і полишений на полі бою поруч з Марієнфельдом (Мар'ївкою), сусіднім з Полянівкою селом. Така ж доля спіткала і кавалеристів Олейника Миколу Григоровича, який значиться на пам'ятнику як Олейнич Н.Г. і сержанта Кандцура Дмитра Павловича, який записаний як молодший лейтенант Канцур Д.Г.

Лейтенант Левашов Василь Михайлович, льотчик штурмового авіаполку загинув від випадкового пострілу з пістолету ТТ 05.02.1944р. Місцем його

поховання вказано с. Кронсфельд Мелітопольського району Запорізької області. Нині хутір Кронсфельд не існує, а знаходився він на 10 км північніше Полянівки.

Наш земляк з села Садове Малахов Яків Платонович, боєць 333-ї Синельниківської стрілецької дивізії загинув 23.01.44-го у села Мар'ївка Запорізької області Запорізького району. Але наша Мар'ївка до травня 1945 року була Марієнфельдом, значить і Малахов Я.П, похований не тут.

Ісауленко Василь Родіонович значиться у довжелезному списку бійців 346-ї Дебальцевської дивізії, похованих у 2200 метрах на захід від Мелітополя, що аж ніяк не співпадає з Полянівкою.

На рядових Позднякова Миколу Василійовича та Шафікова Садика сайт «ОБД-Меморіал» ніяких додаткових відомостей не видає. Вони зазначені тільки у обліковій картці військового поховання у селі Полянівка, яка складена не раніше 1990 року.

Рядового Мирошниченка С.С. через скорочення ім'я та по-батькові знайти у «Меморіалі» майже неможливо. Червоноармієць Бабій Курбан проходить за списками 96-ї гірськострілецької дивізії, яка входила до складу 18-ї армії. Він і ще 46 його товаришів, як зазначено у списку безповоротних втрат: «убит в бою 20.9.41 г. с. Ейхенфельд, Михайловского р-на Запорожской обл.» і «оставлен на поле боя на территории, занятой противником». Проте знайти підтвердження тому факту, що у Михайлівському районі існував населений пункт з назвою Ейхенфельд наші гуртківці так і не змогли. Можна припустити, що бійці 96-ї дивізії загинули саме у Полянівці. Однак 18-а армія у 1941 році займала оборону праворуч від 9-ї армії на північ від лінії Веселе – Федорівка – Терпіння. Оперативне зведення штабу Південного фронту за №0175/ОП фіксує положення 96-ї дивізії на 08.00 ранку 20 вересня 1941 року між населеними пунктами Тарасівка і Тимошівка. Між цими селами, ймовірно, і загинули червоноармійці цієї дивізії.

Таким чином, можна припустити, що у першій могилі точно поховані 3 бійця, що померли у Полянівці у шпиталі 27 та 30 жовтня 1943 року і невідома

льотчиця, чії останки (як свідчить запис з історичної довідки на пам'ятник) були перенесені у 1946 році до цієї братської могили. Запис з цієї ж довідки про те, що тут поховані 12 бійців 19-го танкового корпусу, загиблих при визволенні села у жовтні 1943 року, являється неправдивим і був вигаданий у 90-і роки ХХ століття при складанні паспорту на пам'ятник.

Друга могила у селі Полянівка є похованням невідомих солдатів. Голова полянівської сільради Дутко Любов Сергіївна пояснила нашим вихованцям, що до неї знесли рештки тих воїнів, чії кістки знайшли в окрузі сіл Полянівка (Ейгенфельд), Мар'ївка (Марієнфельд), Золота Долина (Кайзерталь) у 50-ті роки ХХ століття. Всього було перенесено близько 30 останків.

Насправді, згідно з донесеннями про безповоротні втрати, у вересні 1941 року тут загинуло 123 воїна 182-го запасного полку і 30-ї кавалерійської дивізії: 91 під Марієнфельдом (Мар'івкою) полишені на полі бою, 21 у Ейгенфельді (Полянівці) полишені на полі бою і 12 поховані в братській могилі у Кайзерталі (Золота Долина). Кого саме з них перепоховали у 50-ті роки тепер ніхто не зможе установити. Але списки безповоротних втрат зберігають усі їх імена та домашні адреси. І серед них 39 жителів Запорізької області. Десять з них мешканці Мелітополя і Мелітопольського району. Хоча б по них треба провести пошукову роботу і спробувати знайти їхніх родичів.

Причини безлічі помилок, які виникли на братських могилах у повоєнний час, криються у недосконалій системі обліку особового складу, яка існувала у Червоній Армії під час війни. Смертні медальйони були запроваджені в 1925 році. До 1942 року вони представляли собою металеву ладанку, схожу на маленький портсигар або книжечку, яка носилася на шиї. Два паперові вкладиші заповнював хазяїн медальйону. Зазвичай писали прізвище, ім'я, по-батькові, домашню адресу та родичів. Але через негерметичність конструкції вміст медальйону часто псувався і ті з них, що їх пошуковці знаходять у наш час, майже неможливо прочитати. У 1942 році на зміну ладанкам прийшов ебонітовий пенал з кришечкою, яка відкручувалася. Цей пенал краще зберігав пергаментний папір і записи на ньому. Але для поховальних команд виникала

ціла проблема, коли треба було знайти пенал, відкрутити кришку, розгорнути два папірця скручені у трубочку, один папірець забрати, а другий скрутити, покласти назад до пеналу, закрутити кришечку і повернути до убитого. На ці операції потрібно було багато часу, тому ймовірно медальйони забирали повністю, що привело до великої кількості загиблих, що їх неможливо ідентифікувати. У 1943 році ввели червоноармійські книжки і смертні медальйони відмінили. Цей факт свідчить про те, що військове начальство взагалі не думало про ідентифікацію загиблих. Книжки простіше було зібрати після бою і по них скласти списки безповоротних втрат, а загиблого бійця залишити назавжди невідомим. Керівництво РККА за роки воєнного протистояння вермахту так і не спромоглося перейняти у противника ідею металевих смертних медальйонів з перфорацією посередині і вибитими на обох половинках закодованими відомостями про власника медальйону. Така система давала можливість, переламуючи пластину, за лічені секунди зібрати інформацію про загиблого, не відбираючи при тому у нього власного імені.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведена гуртківцями кропітка пошукова, аналітична робота під час описаних вище експедицій дозволила здобути нові знання та відкрити не знані раніше сторінки з історії оборони населених пунктів свого рідного краю під час Великої Вітчизняної війни. Дозволила зробити свій внесок у загальній справі визначення прізвищ бійців, що були поховані у братських могилах після загибелі на полях боїв у Мелітопольському районі.

Ми вважаємо, що саме такий, діяльнісний, підхід до вивчення історії свого краю, дозволяє формувати у вихованців позашкільних закладів історичної свідомості, почуттів національної гідності за героїзм своїх предків. Адже під час вивчення та обробки якогось фактичного матеріалу учні не тільки запам'ятовують дати та визначення, вони також усвідомлюють суть політичного, морального, історичного шляху України, у них розвивається національна самосвідомість. Все це є передумовою формування почуттів громадськості та патріотизму, основою громадсько-патріотичного виховання

учнівської молоді, яке повинне, на нашу думку, будуватися на конкретній історичній підставі з активним використанням краєзнавчого матеріалу. У перспективі гурток історичного краєзнавства ЦТКТУМ планує продовжити роботу по дослідженню військових поховань часів війни на території рідного краю; також планується пошук родичів бійців із Мелітополя, які загинули в 1941 році під час боїв в районі сіл Полянівка, Мар'ївка, Золота Долина Мелітопольського району та поховані у Полянівці в братській могилі.

Процес формування громадськості та патріотизму людської особистості потребує об'єднання зусиль не тільки позашкільних, загальноосвітніх учбових закладів, але й органів влади і, насамперед, сім'ї. Саме загальними зусиллями ми зможемо досягнути бажаного результату – виховання політично обізнаної, морально багатой, історично досвідченої особистості – патріота своєї країни. Потрібно тільки розуміти велику значимість процесу виховання в нашому житті. Мабуть не дарма визнаний педагог Костянтин Дмитрович Ушинський колись писав: «Дело воспитания такое важное и такое святое, именно святое дело. Здесь сеются семена благоденствия или несчастья миллионов соотечественников, здесь раскрывается завеса будущего нашей родины» [5, с.1].

Тому наш суспільний обов'язок, як педагогів позашкільного навчального закладу – посіяти це «насіння благоденствування» та сподіватися на отримання добрих показників результативності нашої праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дзюба И. Украина в поисках новой идентичности: Статьи, выступления, интервью, памфлеты. – М.: Изд-во «Украина». – 2006. – 848 с.
2. Закон України «Про позашкільну освіту».
3. Комплексная целевая программа гражданско-патриотического воспитания студентов и школьников НУА: проект: (приложение к Концепции развития Народной украинской академии на период 2006–2020гг.) / Нар. укр. акад. ; [авт.-сост. В. И. Астахова]. – Х.: Изд-во НУА, 2008. –32 с.

4. Кульчицкий С. Не подорвать капитал доверия //Голос Украины. - 1993. - 20 января.

5. Мусина В.Е. Патриотическое воспитание школьников: учебно-методическое пособие / В.Е. Мусина. - Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. —156 с.

6. www.discollection.ru.

7. www.info-library.com.ua. (Наукова бібліотека України).

8. www.studopedia.net.

9. www.2fj.ru.